

Література

1. Горноста́й П. П. Работа с самооценкой в практике консультирования и психотерапии / П. П. Горноста́й // Психологічні перспективи. Спецвипуск. – 2011. – Т. 1. – С. 199 – 208.
2. Гулдинг М. Психотерапия нового решения / М. Гулдинг, Р. Гулдинг. – М. : Независимая фирма „Класс”, 1997. – 288 с.
3. Мэй Р. Воля. Воля в условиях кризиса. Любовь и воля / Р. Мэй. – М., 1997. – С. 191 – 295.
4. Мэй Р. Новый взгляд на свободу и ответственность / Р. Мэй ; пер. А. Лызлова ; под ред. Д. Леонтьева // Экзистенциальная традиция в философии, психологии, психотерапии. – 2005. – № 2(7). – С. 52 – 65.
5. Толстых А. В. Возрасты жизни / А. В. Толстых. – М. : Мол. гвардия, 1988. – 223 с.
6. Чернобровкіна В. А. Психологія особистісної свободи : монографія / Віра Андріївна Чернобровкіна; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2012. – 488 с.

Статья посвящена анализу внутренней свободы как цели психотерапии. Рассматриваются содержательно-смысловые аспекты процесса психологического консультирования и психотерапии с точки зрения развития личностной свободы клиента.

The article analyzes the internal freedom as the goal of psychotherapy. Considered meaningful and semantic aspects of the process of counseling and psychotherapy in terms of development of client's personal freedom.

Статтю подано до друку 21.05.2014.

©2014 р.

О. М. Дубовик (м. Київ)

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІВ

Підвищення статусу та ролі фахівців у галузі спеціальної психології, в сучасних умовах багато в чому визначається рівнем їх професійної спрямованості та компетентності. Це, в свою чергу, пояснює необхідність вдосконалення системи підготовки фахівців у галузі спеціальної психології з метою зміни рівня їх професійної спрямованості, що позитивно впливатиме на якість їх майбутньої професійної діяльності з корекційної підтримки дітей з психофізичними порушеннями у освітньо-реабілітаційних закладах.

Вичаючи досвід підготовки психологічних кадрів і програмні документи інших пострадянських країн, ми прийшли до висновку, що програма підготовки спеціального психолога повинна включати:

- знання загальнопсихологічних, психофізіологічних, клініко-психологічних принципів вивчення і корекції відхилень в психічному розвитку дітей з урахуванням їх індивідуальних і вікових особливостей;
- освоєння методологічного, теоретичного і прикладного аспектів профілактики і корекції відхилень в психічному розвитку дітей з вродженими або набутими вадами сенсорної, рухової, інтелектуальної та емоційної сфер;

- теоретичний аналіз вітчизняних, зарубіжних напрямів і методів корекційного та реабілітаційного навчання;
- знання прикладних аспектів стимуляції компенсаторних можливостей психіки і розвитку особистості дітей;
- оволодіння методами організації гуманного соціального середовища, що сприяє розвитку компенсаторних механізмів поведінки, а також психолого-педагогічними принципами проектування і організації ситуацій спільної діяльності в системі «педагог-дитина-батьки»;
- знання методів організації системи комплексних психолого-медико-педагогічних служб.

Фахівець у галузі спеціальної психології має володіти:

- вмінням проводити психологічне обстеження з метою визначення рівня психічного розвитку, відповідності його віковим нормам; методами диференційної діагностики для визначення типу відхилень; умінням формулювати психологічний висновок;
- методами консультування осіб з відхиленнями у розвитку, їх батьків (опікунів) і педагогів з проблем навчання, розвитку, життєвого та професійного самовизначення;
- методами психопрофілактичної роботи, спрямованої на створення сприяливого психологічного клімату у освітньо-реабілітаційному закладі, родині;
- уміннями і навичками розробки і реалізації корекційно-освітніх програм; методами психологічної корекції; знаннями про профілактику і методи корекції звичок, що наносять шкоду здоров'ю, про засоби захисту від несприятливих впливів соціального середовища;
- способами надання психологічної допомоги у небезпечних і надзвичайних ситуаціях природного техногенного і соціального походження;
- навичками організації і проведення науково-дослідної роботи [1].

Спеціаліст повинен бути підготовленим до роботи в освітніх та медичних установах, а також в установах соціального захисту різного типу, в яких надають допомогу дітям і дорослим з порушеннями розвитку: у психолого-медико-педагогічних комісіях, психолого-медико-соціальних центрах, групах короткочасного перебування масових дитячих садків, в спеціальних дошкільних і шкільних освітніх установах різного типу, в реабілітаційних центрах системи охорони здоров'я і соціального захисту, в дитячих будинках і школах-інтернатах, в психоневрологічних інтернатах і клініках.

В сучасній науці існують різні підходи у розкритті понять «практичний-психолог» та «психолог». В.І. Слободчиков і Н.І. Ісаєв розкривають зміст роботи психолога-практика і дають два трактування змісту поняття «практична психологія»:

- практична психологія як «прикладна дисципліна», особливістю якої є «орієнтація на академічну дослідницьку психологію природничо-наукового типу»;
- практична психологія як «особлива психологічна практика», де головна орієнтація спрямовується не на дослідження психіки, а на «роботу з психікою».

До завдань практичної психології вони відносять:

- науково-дослідні завдання, які пов'язані з вирішенням проблем вивчення закономірностей розвитку і формування особистості з метою розробки методологічних основ діяльності практичного психолога, способів, засобів і методів професійного застосування психологічних знань в умовах різних соціальних систем;
- прикладні завдання практичної психології, зумовлені необхідністю психологічного забезпечення оптимального функціонування установ та організацій, роботи персоналу, що передбачає складання спеціальних навчальних програм, створення

підручників, навчальних посібників з практичної психології, розробку психологічних рекомендацій і методичних матеріалів, програм підготовки кадрів, психологічне обґрунтування діяльності служб практичної психології, створення проектів нормативних документів;

- практичні завдання, що визначаються конкретними проблемами безпосередньо за місцем професійної діяльності психолога (установи і організації різного профілю, спеціалізовані кабінети різного напрямку, центри) для надання психологічної допомоги конкретним особам [8].

Основними напрямками професійної діяльності психолога-практика є: психологічне консультування, психодіагностика, психопрофілактика, психокорекція, психотерапія. Таким чином, діяльність практичного психолога розглядається як особлива професійна діяльність, яка впливає на іншу людину або групу людей через надання психологічної допомоги.

Л.В. Темнова відмічає специфіку мети, завдань і результатів діяльності практичних психологів, які обумовлені: соціальним замовленням суспільства; поєднанням в завданнях різноманітності складових, які визначають поліфункціональність праці; поєднанням поставленої мети, завдань і функцій з власними можливостями, потребами і діями практичного психолога; регламентуванням праці принципами професійної етики; інтеграційним характером продукту праці, що складається з процесу і результатів діагностичного, корекційно-розвивального, консультативного компонентів [9].

Найбільш прийнятним для підготовки спеціального психолога можна вважати науковий підхід А.О. Деркач і Н.В. Кузьміної, які виділяють наступні компоненти структури професійної діяльності психолога: гностичний, проектувальний, конструктивний, комунікативний, організаторський, рефлексивний і соціально-перцептивний.

Гностичний компонент професійної діяльності пов'язаний з постійним узагальненням і систематизацією наукових знань, їх розширенням, перетворенням наукових знань в професійні, вивченням загальних закономірностей функціонування професійної діяльності.

До гностичних умінь, які проявляються в професійній діяльності практичного психолога, відносять:

- уміння аналізувати процес діяльності враховуючи її ефективність та відповідність запланованому результату;
- уміння формулювати поточні і кінцеві цілі та завдання, знаходити способи і форми їх досягнення;
- уміння оперативно реагувати і приймати правильні рішення в нестандартних ситуаціях;
- уміння ставити та досягати цілі, пов'язані з безперервним саморозвитком, самовдосконаленням, як в професійному, так і в особистісному плані;
- уміння визначати і враховувати у своїй діяльності індивідуально- психологічні особливості клієнта;
- уміння впроваджувати інновації в психологічну практику.

Проектувальний компонент передбачає розвиток системи професійної діяльності з урахуванням потреб усебічного і індивідуального підходу до клієнта. До цього компоненту відносять:

- розуміння взаємозв'язку структурно-функціональних компонентів професійної діяльності;
- розподіл своїх можливостей у ході вирішення професійних завдань;
- формування різних позитивних якостей у клієнтів, орієнтування в істинних мотивах їх поведінки;

- передбачення можливих результатів вирішення професійних завдань;
- проектування своєї професійної кар'єри.

Для конструктивного компоненту характерні дії, пов'язані з інформаційним забезпеченням процесу професійної діяльності. При цьому необхідні наступні уміння:

- уміння користуватися різними методами професійної діяльності;
- уміння відбирати і оптимально використовувати інформацію, яка впливає на розвиток системи професійної діяльності;
- уміння знаходити необхідний спосіб взаємодії;
- уміння прийняти і зрозуміти точку зору іншого;
- уміння активізувати творчий потенціал.

Комунікативний компонент професійної діяльності регламентує і регулює стосунки психолога-практика та клієнта. До цього компоненту відносяться уміння:

- встановлювати емоційно-позитивний контакт;
- володіти вербальними і невербальними засобами спілкування;
- проявляти такт і повагу;
- передбачати і правильно визначати настрій клієнта;
- позитивно переконувати оточуючих;
- регулювати стосунки всередині терапевтичної групи.

Організаторський компонент пов'язаний зі створенням загального ритму і режиму професійної діяльності. Даний компонент включає уміння:

- структурувати в часі види професійної діяльності;
- створювати умови для вирішення професійних завдань;
- організовувати групову та індивідуальну роботу з клієнтом.

Рефлексивний компонент включає наступні уміння:

- ставити завдання взаємодії з клієнтом і вміти виділяти ключову проблему;
- адекватно ключовій проблемі аналізувати взаємодію клієнта;
- визначати оптимальну стратегію психологічного аналізу внутрішньої картини проблем клієнта і його системи стосунків.

Соціально-перцептивний компонент професійної діяльності включає уміння:

- вибирати відповідну рольову позицію;
- співпрацювати.

Усі компоненти професійної діяльності практичного психолога взаємозв'язані і взаємообумовлені [2].

Вивчення проблеми професійної діяльності тісно пов'язане з проблемами психології особистості і розглядається у рамках особистісно-діяльнісного і професійно-орієнтованого підходів.

У вітчизняній психології як професійні, так і особистісні якості психолога-практика розглядаються у рамках особистісного підходу. До того ж, у більшості досліджень розглядаються професійні і особистісні якості в сукупності і через призму окремих напрямів діяльності практичного психолога. Узагальнених моделей особистості практичного психолога на сьогодні існує дуже мало. Найчастіше моделі розроблені для психолога-практика та психолога-дослідника, але немає жодної, яка враховувала б роботу психолога в спеціальних закладах освіти.

Зокрема Л.В. Темнова виділяє такі особистісні якості, які повинен мати психолог-консультант: інтелектуальні здібності (спостережливість, відбір і оцінювання фактів, узагальнення матеріалу і т.п.); уміння розуміти людей (толерантність, ввічливість і хороші

манери, об'єктивність, чесність, відвертість, зрілість і відчуття реальності); емоційна зрілість (самоконтроль і стабільність, гнучкість і адаптованість до умов, що змінюються); особиста наполегливість і ініціатива; етика і чесність; фізичне і розумове здоров'я [9].

В роботах науковців різнобічно вивчена діяльність і професійно важливі якості шкільного психолога. Найчастіше виділяють чотири основні характеристики шкільного психолога: 1) інтелектуальність (допитливість, рефлексивність, логічність і практичність розуму); 2) емоційна стабільність (емоційна стійкість, життєрадісність, толерантність, витримка, стійкість до стресу, оптимізм; 3) соціабельність (емпатія, потреба в соціальних контактах, комунікативність, доброзичливість, привітність); 4) практичність (здатність швидко вирішувати питання, педагогічна інтуїція, енергійність).

Р.В.Овчарова виділяє два типи психологів: інтелектуальний («психолог-теоретик») і соціабельний («психолог-практик»). До першого типу вона відносить людей, що мають такі якості, як поміркованість, аналітичний склад розуму, оригінальність, незалежність. Другий тип характеризується умінням спілкуватися, наявністю вербальних здібностей, бажанням контакту з людьми. Використовуючи у ході свого дослідження опитувальник Р.Кеттелла, автор визначає наступні особистісні характеристики «ідеального» психолога-практика:

1. Психолог повинен мати високі розумові здібності, бути проникливим, поміркованим, здатним аналітично мислити.

2. Психолог соціабельний, надає перевагу роботі з людьми. Це товариська людина, вона великодушна до людей, легко формує активні групи, добре запам'ятовує імена людей, люб'язна, тактовна, дипломатична в спілкуванні.

3. Психолог любить спільну діяльність, підпорядковує особистісні інтереси груповим, добросовісний, має почуття обов'язку і відповідальності, сильний, енергійний, уміє підкоряти собі, сміливий і швидко вирішує практичні завдання.

4. Психолог емоційно стійкий, стриманий, спокійний, реально оцінює ситуацію, стійкий до стресу.

Крім того, Р.В. Овчарова наголошує на проявах не сумісних з роботою психолога: незрілість особистості, низька сила «его», низький інтелект, відсутність емпатії, недостатня незалежність думки, неможливість вирішувати власні проблеми, надмірна загальмованість, низька організованість, недостатня стійкість до стресу, потреба в гіперопіці, низька самооцінка, висока тривожність та відчуття провини [6].

Згідно типології Е.О. Клімова професія психолога відноситься до типу діяльності «людина - людина». Для представників цього типу найбільш важливими складовими є: розуміти внутрішній світ людини; вміти слухати і чути, здатність подумки уявляти внутрішній світ іншого, доброзичливість, здатність співпереживати іншій людині, спостережливість до поведінки людини, чуйність, толерантність, поблажливості. Поза сумнівом, окрім цього, психологу необхідно мати творчий склад розуму, мати далекоглядність, уміти будувати прогнози відносно кожної окремої людини. Вчений відмічає, що особливістю професії психолога є надзвичайна складність, нестандартність, нечіткість і неоднозначність предмету вивчення та впливу [4].

На думку багатьох вчених, професійно важливою якістю психолога виступає цілісне структурне утворення - психологічна проникливість. Вона має декілька рівнів становлення, кожний з яких відповідає таким характеристикам:

- сенсорно-перцептивний рівень (спостережливість, здатність за зовнішніми проявами правильно розуміти людей;
- рівень уявлень (образна пам'ять);
- рівень вербально-логічного мислення (активність, глибина, гнучкість мислення, розвинений аналіз і синтез, володіння мовленням, досвід спілкування з людьми);

- рівень особистісних характеристик (гуманістична спрямованість, ціннісні орієнтації, пов'язані зі щирою та відкритою любов'ю, вольові риси характеру).

Багато дослідників вказують на такі важливі особливості психолога: уміння спілкуватися, готовність до контактів, бажання спілкуватися, уміння вправляти власними емоціями і приваблювати до себе людей, інтелект, висока чутливість, стійкість до стресів в процесі спілкування, емпатія.

В.М. Дружинін серед значущих якостей психолога виділяв «талант спілкування», який включає п'ять блоків:

I блок - здатність до повного і правильного розуміння клієнта, спостережливість, швидка орієнтація в ситуації.

II блок - здатність до розуміння внутрішнього стану і якостей людини, повне розуміння її духовного світу, психологічна інтуїція, яка ґрунтується на високій ерудиції і гуманізмі.

III блок - здатність до емпатії (співчуття, співпереживання людині в її ситуації), доброта, повага, готовність прийти на допомогу.

IV блок - здатність до самоаналізу, інтерес до інших і до себе.

V блок - здатність і вміння вправляти процесом спілкування, бути уважним, уміти слухати, бути тактовним, уміти встановлювати контакт і викликати довіру, мати почуття гумору, володіти собою.

На думку В.М.Дружиніна психолог повинен володіти такими особистісними якостями як відкритість, чесність, упевненість в собі, адекватна самооцінка та допитливість [3].

Т.О. Казанцева виділяє найбільш значимі фактори для професійної діяльності психолога це - спеціальні здібності (особливості когнітивно-емоційної сфери); індивідуальні особистісні особливості; уявлення про професійну діяльність. В розробці даної факторної моделі автор опиралась на наступні положення.

Для успішної діяльності існують спеціальні здібності в діяльності психологів-практиків і індивідуально-особистісні особливості.

Структура професійно-важливих якостей різна для психологів-теоретиків і психологів-практиків як у сфері спеціальних, так і особистісних особливостей [5].

А.С. Кривцова у своєму дисертаційному дослідженні виділила такі особливості діяльності психолога:

1. Виключно висока відповідальність за кожну свою дію і вчинок, за кожне озвучене слово, оскільки вони залишають глибокий слід у свідомості людини.

2. Велике значення комунікативної компетентності психологів як сукупності відповідних знань, умінь та навичок.

3. Особлива роль в професійній діяльності психологів належить інтелектуальним якостям, творчому мисленню, здатності правильно і оперативно оцінити психологічну ситуацію, що склалася, і на цій основі своєчасно внести корективи у свої дії. Психолог має справу, як правило, з окремою людиною, яка має індивідуально-психологічні особливості, їх важливо і необхідно знати та враховувати.

4. Залежність ефективності професійної діяльності психолога від рівня його теоретичної та методологічної підготовленості, володіння методикою вивчення індивідуальних і соціально-психологічних явищ.

5. Необхідна висока емоційно-вольова стійкість, яка дозволяє успішно долати труднощі професійної діяльності психолога, не піддаватися сумніву в правильності обраної професії, в можливості ефективно вирішувати завдання, що стоять перед ним.

6. Психолог повинен мати почуття обов'язку і відповідальності за свої дії і вчинки, за їх психологічні наслідки. При вирішенні важливих професійних завдань психолог повинен спиратися на свої уявлення, які базуються на загальнолюдських цінностях [5].

Змістовний перелік професійних вимог до спеціального психолога дала З.В.Огороднійчук. Серед них:

- професійно-особистісні якості, такі як: рефлексивність, емпатійність, адекватність і сталість самооцінки, сензитивність, афіліативність, альтруїзм, толерантність, відсутність хронічних внутрішньо-особистісних конфліктів;
- цілісність „Я-концепції” фахівця, що впливає на зміст і контекст корекційного впливу;
- професійно-важливі якості і властивості уваги, сприймання, уяви, мислення (уважність, спостережливість, вміння підмічати деталі у вербальній і невербальній поведінці; гнучкість, пластичність та динамічність мислення, здатність прогнозувати реакції та дії дитини; рефлексувати на себе та на іншого, моделювати наслідки роботи, тощо);
- психофізичні властивості і психічні якості, які дозволяють визначати нервову систему психолога як досить сталу, міцну, стресостійку, і, водночас, досить гнучку і пластичну, що обумовлює високу працездатність і саморегуляцію особистості, відсутність схильності до психічного збудження та швидкого виснаження;
- проєктивні, акторські, навіть режисерські (наприклад, в тренінгах або у груповій психокорекції) та організаторських здібностей, що дозволяють ефективно впроваджувати ігрові засоби і психотехніки, групові засоби психокорекційної, розвиваючої та психотерапевтичної роботи [7].

Виходячи з вище сказаного можна виділити найбільш істотні індивідуально-особистісні якості психолога: вміння спілкуватися; вміння коректно пояснювати і швидко знаходити рішення в ситуації, що склалася; бути наполегливим і впевненим в ухваленні рішень; бути терплячим, толерантним, а також емоційно стійким; проявляти чуйність до емоційного стану людини, яка знаходиться поруч; тактовно ставитися до неї, бути гнучким, легко виходити із складних ситуацій; уміти зняти тривожність клієнта; бути стійким до стресу; проявляти емпатію, бути емоційно відкритим і комунікативним, впевненим у собі; мати адекватну самооцінку, а також бути відповідальним, організованим, відкритим, допитливим, мати високий рівень інтелекту, бути креативним, доброзичливим, спостережливим, чуйним, ввічливим, гуманним, інтелігентним; бути зовні привабливим, мати почуття гумору, прагнути до саморозвитку і самореалізації.

Завданням нашого подальшого дослідження буде вивчення найбільш значущих професійно орієнтованих особистісних якостей спеціальних психологів з урахуванням вище згаданих професійних проявів.

Література

1. *Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования: 031900 «Специальная психология» (квалификация - специальный психолог) : состоянием на 14 апр. 2000г. / Министерство образования Российской Федерации [Электронный ресурс]. - Режим доступа : www.edu.ru/db/cgi-bin/portal/spe/list_search.plx?substr=031900*
2. *Деркач А.А., Кузьмина Н.В. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма. - М.: РАУ, 1993.*
3. *Дружинин В. Н. Психология общих способностей - СПб.: Издательство "Питер", 1999. - 368 с.: (Серия "Мастера психологии")*

4. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: Учеб. Пособие для студ. Высш. Пед. Учеб. Заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2004.-304с. (с. 183)
5. Кривцова А.С. Комплексное исследование личностно-профессионального становления психологов в процессе обучения в вузе //аспирантский сборник РГСУ.2008. - №2.
6. Овчарова Р.В. Справочная книга школьного психолога. - 2-е издание, доработанное.- М.: «Просвещение», «учебная литература», 1996.
7. Огороднійчук З.В. Психологічна характеристика особистісних якостей майбутнього спеціального психолога / З.В. Огороднійчук // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія: зб. наук. праць. - К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. - №13. - 233 с. - С.205 - 208.
8. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности. М.: Школа-Пресс, 1995. С. 384
9. Темнова Л.В. Личностно-профессиональное развитие психолога в системе высшего образования.- М.: МПГУ, 2000.

В статье освещаются научные подходы к изучению индивидуально-личностных качеств будущих специальных психологов. Осуществлен анализ научного, личностно-деятельностного, профессионально-ориентированного и акмеологического подходов в изучении индивидуально-личностных качеств. Особое внимание уделяется освещению проблемы профессиональной деятельности которая сопряжена с проблемами психологии личности. Выделены основные компоненты структуры профессиональной деятельности и личностные характеристики психолога.

Акцентируется внимание на структуре профессионально важных качеств психологов-теоретиков и психологов-практиков как в сфере специальных, так и личностных особенностей. Представлен содержательный перечень профессиональных требований к специальному психологу.

The article highlights the scientific approaches to the study of individual sobystisnyh special qualities of future psychologists. The analysis of scientific, student-active, professional and acmeological approaches in the study of individual personality traits. Particular attention is paid to the problem of the professional activity is closely associated with the problems of personality psychology.

The basic structure of the components of the professional and personal characteristics psychologist. The attention to sructure professionally important qualities psychologists, theorists and psychologists as practitioners in the field of special and personal characteristics. Presented meaningful for the special requirements of professional psychologists.

Статтю подано до друку 13.05.2014.

©2014 р.

Л. В. Долинська, О. І. Пенькова (м. Київ)

САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ЯК УМОВА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Самовдосконалення особистості – складне ідеальне утворення, яке організоване у відповідну ієрархічну структуру за ступенем важливості, актуальності, необхідності у даний період життя індивіда. У процесі розвитку свідомості і самосвідомості